

8 SFRAGISTIKA

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

Kapitola vysvětluje zásady popisu pečetí, zejména jejich vnějších znaků, tj. pečetní látka, tvar, velikost, typ pečetního obrazu, legenda a způsob upevnění pečeti. Seznamuje také čtenáře s konkrétními příklady panovnické, šlechtické, církevní, cechovní, komunální a institucionální sfragistiky

---

CÍLE KAPITOLY

Po prostudování této kapitoly dokážete:

- identifikovat a určovat pečeteř na základě jejich tvaru, materiálu, nápisů a symbolů;
  - popsat vnější znaky pečetí;
  - orientovat se v základních typech pečetí a jejich klasifikacích;
  - provádět komparativní studie pečetí z různých období a identifikovat širší historické a kulturní kontexty.
-

ČAS POTŘEBNÝ KE STUDIU

Prostudování kapitoly vám zabere přibližně 60 minut.

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

Sfragistika; pečeteř; otisk; pečetní látka

8.1 Pečeť a její vnější znaky

Sfragistika je nauka o pečetích, jejich funkci a kulturně společenském významu, která se zabývá jejich popisem a výkladem. Pečeť lze definovat jako otisk razidla (pečetního typáře, pečetidla) opatřeného obrazem, znakem či nápisem, který určuje svého majitele, tj. fyzickou (např. panovníka, církevního hodnostáře, šlechtice, měšťana atd.) nebo právnickou osobu (město, cech, kapitula atd.) ve hmotě (pečetní látce) schopné tento obraz, znak či nápis uchovávat.

Při popisu pečetí mají význam tzv. vnější znaky, tj. **pečetní látka** (přírodní vosk, kov, pryskyřičný/španělský vosk, nekvašené těsto), **tvar** (kulatá/okrouhlá, oválná, oválná zašpičatělá, ve tvaru štítu, víceboká), **velikost** (průměr/rozměr), **typ pečetního obrazu** (nápisové – v pečetním poli pouze písmo či text; obrazové – topografický, věcný, fantastický, hagiografický, portrétní; typy: majestátní, jezdecký, pěší, pontifikální, antický; erbové – celý erb majitele nebo jeho část; kombinované – byly tvořeny prvky výše popsaných skupin), **legenda** (opis, nápis) a **způsob upevnění pečetí** (přitíštění – pevné spojení pečetní látky s látkou písemnosti; přivěšení – pečeť na pergamenovém proužku zavěšeném na plíce; zavěšení – pečeť umístěna na nastřiženém pergamenovém proužku, který je součástí psací látky listiny).

Příklad:

1.

Mikuláš II. Opavský, kníže opavský (1318–1365) a ratibořský (1336–1365), jezdecká pečeť, 1343

Popis:

Pečetní látka: vosk

Barva pečetní látky: přirozená

Tvar: kulatá

Velikost: 80 mm

Způsob upevnění: přivěšená

Barva šňůry: červeno-zelená

Forma: pečeť ve voskové misce

Materiál šňůry: hedváb

Funkce: ověřovací

Legenda: + SIGILLVM • NICO/LAI • DEI • GRAC/IA • DVCIS • OPPAV/IE(NSIS)/

Popis pečetního obrazu: Jezdec ve zbroji sedící na koni cválajícím vlevo. V pravici drží tasený meč, v levici pak štít polcený. V klenotu přilby jsou dva buvolí rohy.

Typ pečetního obrazu: jezdecká pečeť.

Obrázek 46: Jezdecká pečeť Mikuláše II. Opavského, 1343.

Zdroj: Národní archiv, Maltézští rytíři – české velkopřevorství (1085–1875), inv. č. 1988 (1343, 3 II, Opava).

8.2 Sfragistika panovnická, šlechtická, komunální, cechovní, církevní a institucionální.

V literatuře předmětu je známa také typologie pečeti dle vlastníka (tj. dle právnických a fyzických osob), která pečeti dělí na panovnické (císařské, královské, knížecí), šlechtické (představitelů šlechtických rodů), církevní (duchovenstva a církevních institucí), institucionální (např. univerzit), cechovní (cechovních organizací a sdružení) či komunální (měst, městeček, vesnic a místních částí obcí).

- **Sfragistika panovnická (českých králů a knížat)**

Počátek české panovnické sfragistiky (králů a knížat) se datuje od poloviny 12. století a končí v polovině 18. století, konkrétně v roce 1748, kdy Marie Terezie zrušila samostatnou českou dvorskou kancelář. Zrušením České dvorské kanceláře zaniklo užívání zvláštních panovnických pečeti pro české země. Prvním českým panovníkem, který používal pečeti, byl Vratislav II., ale dochovaly se pouze padělky mladšího data. Všechny domnělé Vratislavovy pečeti představují pečetní typ majestátní, na níž je Vratislav vyobrazen jako sedící na trůnu zdobeném psími hlavami, s železem v pravici.

Prvními pečetěmi, které se dochovaly v originále, jsou pečeti Vladislava II. pocházející ještě z doby jeho knížecí vlády (listina je kladena do let 1146–1148). Další typy pečeti Vladislava spadají až do doby po jeho korunovaci na českého krále v roce 1158. Tehdy dochází k zavedení mincovní panovnické pečeti, která má na aversu zachycenou postavu panovníka v majestátu, a na reversu je zobrazena postava sv. Václava. Pečeť Vladislavova nástupce Soběslava II. má na obou stranách stejně stylizovanou sedící postavu s praporem v pravici a levici, která se opírá o normanský štít s puklou. Na reversní

straně má postava kolem hlavy svatozář. Kníže Bedřich poprvé použil na aversu mincovní pečeti pěší typ – panovník je zobrazen jako bojovník v plné zbroji s praporcem v pravici a s normanským štítem v levici.

Krátká knížecí vláda Přemysla Otakara I. v letech 1192–1193 přinesla dvě novinky: zavedení jezdeckého typu na aversu a pronikání heraldických prvků do pečetního obrazu (objevuje se orlice na štítu jezdce). Rubní strana pečetě zachovala svatováclavský motiv.

Novou etapu představují pak pečeti krále Přemysla Otakara I. Na aversu se znovu objevuje postava panovníka v majestátu, zatímco na reversu sedící postava sv. Václava. Změnilo se však pojetí majestátu českého panovníka – vedle koruny a žezla se jako insignie královské moci objevuje i jablko s křížkem. Změnil se i králův oděv v dlouhou suknicí a královský trůn získal opěradlo. Během svého panování Přemysl Otakar I. vystřídal pět tupařů, které se lišily pouze v detailech, základní schéma bylo stejné. Používal také zlaté buly.

Přemysl Otakar II. za svou vládu vyměnil celkem šest typů pečetí. Vynechal na reversu svatováclavskou stranu a nahradil ji jezdeckým typem. Na aversu byl panovník zobrazen v plném majestátu na trůnu. Objevují se i erby po stranách trůnu – tj. lev a orlice, a také na jezdecké straně – český lev na korouhvi.

Václav II. pečetil třemi typy velké mincovní pečeti – u všech typů velkých pečetí se jednalo z hlediska typologie pečetního obrazu o typ portrétní majestátně-jezdecký, tedy s majestátem na aversu a jezdce na reversu. Stejnou pečeť používal i jeho syn Václav III. Jan Lucemburský používal až devět typů pečetí, mj. jezdeckou pečeť (v letech 1310–1321) a pečeť sekretní s orlicí.

Karel IV. jako český král využíval mnoho typů pečetí, zejména je ale významná jeho velká jednostranná pečeť, na níž je zobrazen v majestátu po pravici s říšským orlem a po levici s českým lvem na gotických štítech. Po císařské korunovaci je majestát doplněn říšskými orlicemi, které po stranách trůnu drží v zobácích říšský a český znak. Pečeť Václava IV. můžeme rozdělit na majestátní, sekretní, rubní k majestátním a pečetní prsteny.

Pečeť od Ladislava Pohrobka po nástup Habsburků lze členit na majestátní, větší, sekret a signet. S výjimkou Jiřího z Poděbrad vládl český panovník vždy rovněž v Uhrách jako uherský král. Velké pečeti již jsou znakové, toliko Ladislav Pohrobek se ještě v pečetním poli nechal zobrazit v majestátu. Ladislav Pohrobek užíval velké mincovní pečeti, kde na aversu byl typ pečetního obrazu portrétní majestátní, zatímco na reversu typ erbovní. Jagellonci užívali jak majestátní, tak erbovní pečeti. Poněkud jiná situace nastává v pečetním obrazu za Habsburků. Zde již dochází k opuštění panovnické pečeti se zobrazením majestátu v pečetním poli a jeho místo zaujímá znak – čtvrcený česko-uherský štít, v němž je ještě vložen štít s panovníkovým rodovým erbem. Vedlejší

země, včetně zemí Koruny české, našly umístění v kruhu kolem této heraldické kompozice.

Příklady:

Obrázek 47: Velká mincovní pečeť českého knížete a krále Vladislava II. (I.), 1169.

Zdroj: KORBELÁŘOVÁ, Irena: *Didaktická exempla k pomocným vědám historickým*. Opava 2016, s. 70.

Obrázek 48: Jezdecká pečeť Přemysla Otakara I., 1192.

Zdroj: Státní ústřední archiv v Praze, fond AZK, inv. č. 583.

Obrázek 49: Velká pečeť, oboustranná (mincovní) pečeť Přemysla Otakara II., 1262.

Zdroj: KORBELÁŘOVÁ, Irena: *Didaktická exempla k pomocným vědám historickým*. Opava 2016, s. 71.

Obrázek 50: Pečeť znaková Jiřího z Poděbrad (1458, 18. VII, Uničov).

Zdroj: Státní okresní archiv Přerov, fond Archiv města Přerov, inv. č. 5.

Obrázek 51: Pečeť znaková Marie Terezie (1748, 17. VI, Vídeň)

Zdroj: Státní okresní archiv Prostějov, fond Cech krejčích Prostějov, inv. č. 1.

- **Sfragistika šlechtická**

Počátky šlechtických pečetí v českých zemích jsou spjaty s pečetěmi Hroznaty Kadeřavého a Hroznaty, zakladatele kláštera v Teplé, z let 1189 (nedochovala se) a 1197. Pozvolna následovaly pečeti dalších zemských předáků, zejména Vítkovců. Ve druhé polovině 13. století se počet pečetí náhle zvyšoval a objevují se také první pečeti šlechtičen. Ve 14. až 16. století se šlechtická pečeť již stala zcela běžnou záležitostí. Nejčastěji měla tvar kulatý a štítovitý, ale známé jsou také pečeti šestiboké či osmiúhelníkové. Většina šlechtických pečetí byla erbovních, pouze u předních magnátů (např. u Rožmberků) se setkáváme u velkých pečetí rovněž s pečetěmi figurativními – portrétními jezdeckými či pěšími. Nejstarší pečeti měly přírodní barvu vosku, což se začalo zvolna měnit ve 14. století. V pozdějším období členové panského rodu nejčastěji pečtili do vosku červené barvy, zatímco nižší šlechta používala zejména vosk černý. U většiny šlechtických rodů lze typologicky rozdělit užívání pečeti na velké, menší, sekrety a signety.

Příklady:

Popis:

Pečetní látka: vosk

Barva pečetní látky: červená

Tvar: kulatá

Velikost: 29 mm

Způsob upevnění: přivěšená, na pergamenovém proužku

Forma: pečeť ve voskové misce

Funkce: ověřovací

Legenda: + W[A]CZ[ ]...

Popis pečetního obrazu: V pečetním poli, odděleném linkou štít, na něm zavínutá střela, na štítem helm s přikryvadly, klenot paví ocas prostřelený zavínutou střelou.

Typ pečetního obrazu: pečeť znaková

Obrázek 52: Pečeť Václava Sedlnického z Choltic, (1584, 23. IV, Opava).

Zdroj: Státní okresní archiv Opava, fond Archiv města Opava, inv. č. 65.

Popis:

Pečetní látka: vosk

Barva pečetní látky: černá

Tvar: kulatá

Velikost: 25 mm

Způsob upevnění: přivěšená, na pergamenovém proužku

Forma: pečeť ve voskové misce

Funkce: ověřovací

Legenda: IAN . Z . HR"- "ZISS . ZE *

Popis pečetního obrazu: V pečetním poli štít. Ve středu štítu kůl, v klenotu kotouč ozdobený péry.

Typ pečetního obrazu: pečeť znaková

Obrázek 53: Pečeť Jana Skrbenského z Hříště na Skrbeni (1562, 20. IV, Velké Losiny).

Zdroj: Státní okresní archiv Šumperk, fond Archiv města Šumperk, inv. č. 17.

- **sfragistika komunální**

Komunální sfragistika zahrnuje pečetě měst, městysů, vesnic a místních částí obcí. Z městských obcí již ve 13. století máme doloženy pečeti Brna (1247), Malé Strany (1257), Litoměřic (1262), Města pražského (1264), Znojma a Hlubčic (1272), Mostu (1273) či Opavy (1289). Ve 14. století se spolu s rozšiřováním měst počet nových městských pečetí rychle zvyšoval, přičemž se objevily i pečeti měst poddanských, například Olomouce (1305), Plzně (1307), Českého Krumlova (1336) a dalších.

Významný nárůst počtu pečetí měst nastal za husitské revoluce, a o něco později se začaly objevovat pečeti městeček, například Blučiny (okres Brno-venkov). Z první poloviny 15. století pocházejí také privilegia na právo pečetit voskem příslušné barvy (u poddanských městeček obvykle zelené či černé), ale rovněž například na znak obce. Koncem tohoto století se také objevují první pečeti vesnic. Na Moravě rozvoji vesnických pečetí napomohla Rektifikační akta (1749), v nichž poddaní přiznávali půdu za účelem daní, přičemž ji měli zpečetit.

Od poloviny 19. století se stále více používala razítka. Po roce 1945 se v mnoha městech a obcích přestalo používat městských znaků a místo nich se začala používat razítka se státním znakem. Po roce 1949 razítka se znaky měst a městeček úplně mizí a od roku 1952 je na nich důsledně uplatňován státní znak. Žádoucí změnu přinesl až zákon č. 69 z roku 1967 o národních výborech, v němž byla zakotvena zásada, že pokud

není předepsáno užívání státního znaku, mohou městské národní výbory, jakož i jimi řízené a spravované organizace, využívat znak města.

Zpočátku byly pečete královských měst z vosku červené barvy, zatímco poddaných z vosku zeleného či černého. V pozdějším období (od 18. století) pečetení červeným voskem si osvojila i poddaná města. Existuje devět základních ikonografických skupin komunálních pečetí: 1. stavby, 2. panovník, pán města, zakladatel města nebo jejich symboly, 3. světci a patroni kostelů či klášterů nebo jejich odznaky, 4. mluvící znaky, 5. události nebo pověsti města, 6. symboly vyjadřující zaměstnání obyvatel, 7. přírodní zvláštnosti, 8. symboly privilegií, svobod, ctností a práv, 9. záhadné znaky.

Příklady:

Popis:

Pečetní látka: vosk

Barva pečetní látky: červená

Tvar: kulatá

Velikost: 40 mm

Způsob upevnění: přivěšená, na pergamenovém proužku

Forma: pečeť ve voskové misce

Funkce: ověřovací

Legenda: .sigillum*minvs*civium*oppavienssium

Písmo: gotická minuskula

Popis pečetního obrazu: V pečetním poli gotický štít s kulem se třemi krokvemi. Opis mezi zdvojenými linkami.

Typ pečetního obrazu: pečeť znaková, s erbovní figurou na štítu.

Obrázek 54: Menší pečeť města Opava, (1457, 8. III, Opava).

Zdroj: Státní okresní archiv Opava, fond Archiv města Opava, inv. č. 20.

Popis:

Pečetní látka: vosk

Barva pečetní látky: zelená

Tvar: štítovitý

Velikost: 57 x 47 mm

Způsob upevnění: přivěšená, na pergamenovém proužku

Forma: pečeť ve voskové misce

Funkce: ověřovací

Legenda: +SIGILL//UM+BVRGENSI//VM+IN+LVPSC//NITZ

Písmo: gotická majuskula (s unciálou)

Popis pečetního obrazu: V pečetním poli volně český lev.

Typ pečetního obrazu: pečeť znaková, s erbovní figurou na štítu.

Obrázek 55: Pečeť města Hlubčice, (1522, 10. IV, Hlubčice).

Zdroj: Státní okresní archiv Opava, fond Archiv města Opava, inv. č. 35.

- **sfragistika cechovní**

K nejstarším cechům se počítají cechy sdružující pracovníky potravinářských řemesel, jako byli pekaři, mlynáři, řezníci a pivovarníci. Ke vzniku cechů v určité lokalitě musela být splněna celá řada subjektivních i objektivních podmínek. Jednou z nich byl například dostatek přítomných a usedlých mistrů jednoho řemesla. Základním charakterem cechovních znaků bylo, že přecházely z generace na generaci, podobně jako u rodové heraldiky přecházel znak z otců na syny. Cechovní znaky byly vyjadřovány jednoduchou obecnou figurou, která měla vztah k řemeslu, jež zastupovaly. V pozdější době

se však objevují tvary rozvinuté. Zpravidla vyjadřovaly jedno řemeslo, jsou však známy i cechy spojené, jež tvořilo více řemesel a jež byly uváděny ve více polích jednoho štítu

Příklad:

Popis:

Pečetní látka: vosk

Barva pečetní látky: černá

Tvar: kulatý

Velikost: 32 mm

Způsob upevnění: přivěšená, na hedvábných nitích

Barva nití: zelená

Forma: pečeť ve voskové misce

Funkce: ověřovací

Legenda: .D.S. IEGERND.ZICH.INSIG.D.SCHVMACHER

Písmo: humanistická majuskula

Popis pečetního obrazu: V pečetním poli španělský štít s rolverky. Ve štítě znak města Krnova, doplněný o cechovní atributy ve spodní části štítu – místo dvou více paprscitých hvězd mezi loveckými trubkami je vlevo vysoká bota a vpravo nízká bota.

Typ pečetního obrazu: pečeť obrazová, typ věcný.

Obrázek 56: Pečeť cechu ševců v Krnově, (1716, Krnov).

Zdroj: Státní okresní archiv Bruntál se sídlem v Krnově, fond Cech ševců Krnov, inv. č. 2.

- **sfragistika církevní**

Církevní sfragistika se vztahuje na duchovní osoby všech důstojenství (např. (arci)biskupy, děkany, opaty, abatyše), ale také na církevní instituce a úřady (diecéze, kapituly, děkanáty, kláštery, farnosti). V podstatě existují v církevní sfragistice dva typy

pečeti: pečeti duchovních osob jako jedinců a pečeti církevních institucí. Zvláštní kapitolou církevní sfragistiky jsou pak pečeti papežské. Církevní sfragistika náleží k ikonograficky nejbohatším skupinám. Pečetní obraz lze roztrdit do několika základních typů: např. portrétní, pontifikální, hagiografické, znakové a další.

Příklad:

Popis:

Pečetní látka: vosk

Barva pečetní látky: přirozená

Tvar: zašpičatělé oválný

Velikost: 85 x 53 mm

Způsob upevnění: přivěšená, na hedvábných nitích

Barva nití: zeleno-červené

Forma: pečeť ve voskové misce

Funkce: ověřovací

Legenda: Sigillum * wenczeSlai * / * epiScopi * wratislaviensIS *

Písmo: gotická minuskula, písmeno S majuskulní

Popis pečetního obrazu: V pečetním poli biskup v pontifikálním rouchu sedící na trůně s baldachýnem zdobeným gotickými architektonickými motivy. Ordinář zvedá pravou ruku v gestu požehnání, levou drží berlu. Nad jeho hlavou je postava sv. Jana Křtitele zobrazená do pasu s nimbem kolem hlavy. Svatý zvedá pravou ruku v gestu požehnání, v levé drží Beránka Božího obklopeného nimbem. Na pravé straně biskupského trůnu je na štítu lilie (znak vratislavské diecéze), zatímco na levé straně na štítu vidíme orla s páskou přes hrud' (erb slezských Piastovců). Pod základnou trůnu je na štítu umístěna šachovnice.

Typ pečetního obrazu: pečeť pontifikální.

Obrázek 57: Pontifikální pečeť vratislavského biskupa Václava II.

Zdroj: Archiwum Państwowe we Wrocławiu, Kolegiata w Otmuchowie i w Nysie, sygn. Rep. 102, nr 403(403).

- **sfragistika institucionální**

Institucionální sfragistika se zaměřuje na studium pečetí používaných různými institucemi, například univerzitami.

Obrázek 58: Pečetidlo pražské Univerzity Karlovy s fundátorskou scénou, na níž Karel IV., jako zakladatel univerzity, předává zpečetěnou zakládací listinu zemskému patronu sv. Václavovi (uloženo v archivu Univerzity Karlovy).

Zdroj: <https://cuni.cz/UK-8316.html> (09. 07. 2024).

DALŠÍ ZDROJE

1. ČAREK, Jiří: *O pečetích českých knížat a králů z rodu Přemyslova*. Sborník příspěvků k dějinám hl. města Prahy 8, 1938, s. 1–50.
2. KORBELÁŘOVÁ, Irena: *Didaktická exempla k pomocným vědám historickým*. Opava 2016, s. 70–77.
3. KREJČÍKOVÁ, Jarmila – KREJČÍK, Tomáš: *Úvod do české sfragistiky*. Ostrava 1989.
4. MARÁZ, Karel: *Sfragistika. Studijní texty pro posluchače pomocných věd historických a archivnictví*. Brno 2014.
5. NOVÝ, Rostislav: *Pečeti pražských a olomouckých biskupů*. Sborník archivních prací 10/1, 1960, s. 181–214.

SAMOSTATNÝ ÚKOL

1. Identifikujte druhy jednotlivých pečetí a popište jejich vnější znaky.

Zdroj: Státní okresní archiv Bruntál se sídlem v Krnově, fond Archiv města Bruntál, inv. č. 11.

Zdroj: Archiwum Państwowe we Wrocławiu, Klasztor Benedyktynek św. Krzyża w Legnicy, Rep. 93, nr (84)6.

SHRNUTÍ KAPITOLY

Kapitola seznámila se zásadami popisu pečetí, přičemž se určuje jejich velikost, tvar, pečetní látka, typ pečetního obrazu, legenda a způsob upevnění na psací látce. Zahrnuje také ukázky pečetí z oblastí panovnické, šlechtické, církevní, cechovní, komunální a institucionální sfragistiky.
